

KULA'DA İNŞASI İSTENEN BİR KİLİSEYE DAİR OSMANLI ARŞİVLERİNDEKİ BAZI BELGELER

RÜSTEM BOZER*, SERKAN SUNAY**

14.yüzyılın ortalarında Germiyanogulları Beyliği'nin hakimiyetine, 1429 yılında II.Yakup Bey'in vefatı sonrasında da kesin olarak Osmanlı topraklarına katılan Kula, önce merkezi Kütahya olan Anadolu Eyaleti'nin Merkez Sancağı'na, 1864'te de Aydın Vilayeti'nin Saruhan Sancağı'na bağlanmıştır¹. Sıra dışı volkanik coğrafyasından dolayı çarpıcı silüete sahip mütevâzı bir Osmanlı kasabası hüviyetindeki kent, dini ve sosyal binalarıyla geleneksel Türk evlerinin meydana getirdiği rafine bir kentsel dokuya sahiptir. Bu bütünün içinde Rum cemaati tarafından yaptırılmış kilise binaları da yer tutar. Daha önceleri Kula hakkında çalışmalarımız olmuştur². Bu yazımızda 19. Yüzyıl sonunda Kula'daki Rum cemaatin bir kilise inşası isteğiyle ilgili bilgiler barındıran Osmanlı Arşivlerindeki bir grup belgeyi ele almaktayız.

Söz konusu belgeler, *T.C.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Şura-yı Devlet Evrakı, Dosya No: 2655, Gömlek Sıra No: 23, Tarih: 1313.M.27; Babıali Evrak Odası, Dosya No: 662, Gömlek Sıra No: 49639, Tarih: 1313.S.9 ve Dosya No: 711, Gömlek Sıra No: 53282, Tarih: 1313, C.16; İrade Adliye Mezahip, Dosya No:17, Gömlek Sıra No: 3, Tarih: 1313, C.2'de kayıtlıdır³. Belgeler, Rum cemaatin 1893 yılında Kula'da yeni bir kilise ve bazı müştemilat binaları yaptırmak istemesi ile başlayan süreçte makamlar arasında yapılan yazışmalar ile eklerindeki çizimleri konu alır.*

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, rbozer@ankara.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, ssunay@ankara.edu.tr

¹ Bkz., Talip Yücel, "Kula", *Türk Ansiklopedisi*, C.XXII, (1975), s. 336; Rüstem Bozer, *Kula'da Türk Mimarisi*, Ankara 1990, s. 2.

² Rüstem Bozer "Kula'da Türk Devri Mimari Araştırmaları I: Sivil Mimari", *D.T.C.F. Dergisi*, C. XXXII, s. 1 - 2, (1988), s. 3 - 21; *Kula Evleri*, Ankara 1988; *Kula'da Türk Mimarisi*, Ankara 1990.

³ Belgelerin temini için Osmanlı Arşivlerindeki çalışmalarından dolayı Şeyda ALPAY'a, metinlerin okunması hususunda yardımını esirgemeyen Prof. Dr. Abdülkadir DÜNDAR'a ve Doç. Dr. Mustafa UYAR'a teşekkür ederiz.

Belgelerden 14'ü, izin talebi ve değişik makamların görüşleri ile bunlara dair evrak kayıtlardır, üçü ise yapılması düşünülen söz konusu kilise ve diğer binalar ile kabristan düzenlemesini gösteren (*kilise resmi*⁴) projelerdir. Projelerde, kilise ve diğer binalar çevresiyle birlikte plan, cephe, örtü sistemi gibi mimari özellikleriyle çizilmiş; kullanım işlevleri de yazılı olarak belirtilmiştir. Sanat tarihi açısından ayrıca önem taşıdığına düşündüğümüz belgeleri kronolojik olarak şu şekilde ele alabiliriz:

1-Patrikhane'den⁵ Adliye ve Mezahib Nezaret-i Celilesi'ne⁶ inşa ruhsatı için talep dilekçesi (11 Aralık 1893)⁷(Belge 1):

Bir sayfa hazırlanan metinde Patrikhane, Aydın ili, Saruhan Sancağı'na bağlı Kula Kasabası'nda kabristan yakınında boyu 17 (12,8 m.), eni 9 (6,8 m.) ve kubbesi de dâhil olmak üzere 16 *zıra*⁸ (12,1 m.) yüksekliğinde kârgir bir kilise ile söz konusu kabristanın *hademelîğ*ine tahsis edilecek üç odalı bir binayı *müceddeden*⁹ inşa etmek için ruhsat talep etmekte; yanı sıra defin işlemleri için ayrıca bir *mahâl* tahsisi ile kabristanın çevre duvarlarının tamirâtını yapabilmek için izin istemektedir.

Belgede bu faaliyetlerin keşif bedelinin üç yüz elli Osmanlı lirası olarak öngörüldüğü ve masrafın, aslen Kula'lı olup İzmir'de ikamet eden *Yavakim* oğlu *Hiralambo* ve biraderi *Nikola*¹⁰ tarafından karşılanacağı; yaptırılması teklif edilen kiliseye dair çizimlerin yazı ekinde sunulduğu bilgisi kaydedilmiştir. Elimizde üç çizim vardır. Birincisi çan kulesiyle birlikte tasarlanan kilisenin hem planı hem de cephesi aynı sayfada verilen çizimdir (Çizim 1). İkinci ve üçüncüsü ise aynı parsel ve çevre düzeni içinde kilise binasının farklı bir tasarımıdır. Bunlardan biri kilisenin planını (Çizim 2), diğeri cephelerini (Çizim 3) sunar¹¹.

⁴ Söz konusu belgelerde bu çizimler *kilise resmi* olarak adlandırılmıştır.

⁵ Yazının sağ üst kısmındaki mühürde *Patrikhane-i Millet-i Rum* ibaresi mevcuttur. İlgili dilekçe İstanbul'daki Patrikhane tarafından kaleme alınmış olup sayfa altına bizzat İstanbul patriğinin mührü vurulmuştur.

⁶ İlgili dilekçe Adliye Bakanlığ'nın Mezhepler Dairesi'ne hitaben yazılmıştır.

⁷ Patrikhanenin 457 sayılı yazısı BOA, ŞD/2655-23 arşiv numarasıyla kayıttır.

⁸ Osmanlı devrinde uzunluk ölçüsü birimi olan bir *zıra*, mimari arşın karşılığında kullanılmakta olup, bir *zıra-i mimari* 0,757728 metredir. Bkz., Neslihan Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1997, s. 116.

⁹ *Müceddeden* yeniden, yenileyerek anlamına gelmektedir. Binaların tamir sürecinde ve yeniden inşasında bu tabir hem yenilemek hem de yeni baştan inşa etmek için kullanılmıştır. Bu hususta ayrıntılı bilgiler için bkz., Abdülkadir Dündar, "Osmanlılarda Tamir Süreci, Çeşitleri ve Bazı Selçuklu Yapılarındaki Uygulamalar", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*, I. Cilt, 11-13 Ekim 2000, (2001), s. 269-280.

¹⁰ İsimler Osmanlıca metinlerdeki okunuşlarına sadık kalınarak aktarılmıştır. Fakat ele aldığımız belgelerde isimlerin yazılış bakımından bir birlik yoktur. *Yavakim* bazen *Ayvakim*, *Hiralambo* bazen *Hiratabos*, *Hirato*, *Hiratabo* gibi değişik şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

¹¹ Aşağıda da belirtildiği üzere çizimlerdeki tarihler Patrikhane'nin yazısından sonraya aittir. Bu tarihler muhtemelen çizimlerin onay tarihi olmalıdır.

Patrikhane'nin talep dilekçesinde inşa edilecek kilisenin ölçüleri verilirken kubbe yüksekliğinden de bahsedilir. Buna göre uygulanacak asıl proje “Çizim 2” ve “Çizim 3” olarak adlandırdığımız tasarımlardır. Dilekçe ekine konmuş “Çizim 1”deki farklı kilise projesinin hangi amaçla verildiği anlaşılamamakla beraber, bunun onay makamına muhtemel bir seçenek halinde sunulduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, Aydın Vilayeti Meclis İdaresi'nden *Adliye ve Mezahib Nezaret-i Celilesi*'ne gönderilen 10 Şubat 1895 tarihli yazıda 25 sene evvel ahalinin duvar ile kuşatılan bir kabristan yaptığı, bu sırada kilise inşası için durumlarının müsait olmadığından bahsedilir. “Çizim 1” belki de bu sırada hazırlanmış ve fakat uygulanamamış, yeni taleple birlikte tekrar alternatif proje gibi takdim edilmiş olabilir. Bu nedenle daha eski olduğunu düşündüğümüz bu projeyi öncelikle tanıtmayı uygun buluyoruz.

Çizim 1:

Çizimde inşa sahasına dair parselin siyah renkte taranan çevre duvarları ile kuşatıldığı görülür. Buna göre söz konusu arazi, kuzey-güney yönlerde uzandıktan sonra güneybatıya doğru bir kırılma yapar.

Esasen arazi sınırlarının, çevresindeki yol ve parselizasyona göre şekillendiği çizimde belirli alanlar üzerine yazılmış Osmanlıca açıklamalardan anlaşılmaktadır. Çizimin alt kısmında okunabilen ifadelerle göre parsel, *Kuzguncuk Mahallesi*'nde *Harım Arası* mevkiinde yer alır. Bu alan doğu ve güneybatı taraflarda birer *sokak*, kuzeybatı ve güney yönlerde ise *bahçe*, *kesik*¹² alanları ile kuşatılmış; doğu ve kuzey tarafların *yanık taş nam mevki* olduğu yazılmıştır.

Söz konusu parsel batı ve doğu taraftan iki kapı ile geçilir. Batı kapısının güney tarafındaki çevre duvarının üstüne, diğer çizimden fark edileceği gibi babalar yapılarak aralarına parmaklıklar konmuştur.

Çizimde parselin merkezine yakın bir kısmına kilise, batı tarafına yaklaşık kare biçiminde dört oda ve giriş mekânından oluşan bir bina, doğu tarafa ise hemen hemen eş büyüklükte yan yana iki kabristan işlenmiştir. Kilise hem plan hem de batı cephe görünüşüyle ölçekli verilmiştir. Planın üstünde *resm-i plan*, cephe görünüşünün üstünde ise *resm-i mücessem* yazılıdır.

Kilisenin adı, planın yukarısına düşülen notta *Aya Hiratabos Kilisesi* olarak belirtilmiştir. Cephe çizimi ve planın alt kısmına konulan ölçek çizgisinin¹³ hemen

¹² Bağ, bahçe, tarla anlamındaki *kesik* tabirinin yakın zamana kadar Kula'da sıkça kullanıldığı bilinmektedir.

¹³ Ölçek çizgisinin sağ tarafında *beş mil metro bir arşına mutabaktır* ibaresi görülür.

altında *Mühendis-i Belediye Manisa* ibaresi ve *14 Teşrinisani 1310* (26 Kasım 1894) tarihi ile *1310* tarihli mühür yer alır.

Kilise, plan bakımından doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen, tek nefli bir yapıdır. Doğru tarafta cephe aksı ortasından yarım daire biçiminde taşıntılı bir apsisi, kuzeybatı köşesinde de ayrı bir kütle halinde tasarlanmış çan kulesi yer alır. Kiliseye ve çan kulesine ait duvarlar kırmızı renkte taranmıştır.

Cephelerde kapı ve pencere açıklıkları vardır. Batı tarafta cephenin ortasına büyükçe bir kapı, güney cephenin doğu tarafına tâli bir kapı, kuzey cephenin batı tarafına da çan kulesiyle bağlantıyı sağlayan diğer bir kapı tasarlanmıştır. Güney ve kuzey cephelere açılan üçer pencere benzer karakterdedir. Apsise de bir pencere açıklığı düşünülmüştür.

Çan kulesi ile birlikte tasvir edilen batı cephe, iki katlı bir görünüme sahiptir. Bu düzende alt kata cephe aksı ortalanarak basık kemerli bir kapı yapılmış; her iki yanına da birer pencere yerleştirilmiştir. Bunların üstünde ikinci kat izlenimi veren yan yana üç pencere alt kattakilere göre daha küçüktür. Her bir pencere, sövesinden daha geniş ve taşıntılı birer denizliğe sahiptir. Cepheye, neo-klasik tarzda profilyasyonlu silmelerle hareketlendirilmiş üçgen bir alnlık tasarlanmıştır. Alnlığın ortasına pencere (*oculus*) veya belki de madalyon olabilecek bir daire çizilmiş, tepesine ise bir haç oturtulmuştur.

Çan kulesinin kesme taş bloklarla inşa edileceği anlaşılır. Etkiyi güçlendirmek adına kat ayrımını vurgulayan taşıntılı frizler yapılmıştır. İkinci ve üçüncü kat seviyesinde yarım daire biçiminde kemerli birer pencere açıklığı tasarlanmış, kemer kavsini teşkil eden kesme taş blokların derzleri, duvar örgüsündeki yatay derz hizalarına uzatılarak bütünlük sağlanmıştır. Kule, tepesine oturtulan büyükçe bir haç ile son bulur.

Kabristan *hademelîğine* tahsis edilecek bina, parselin batı tarafında çevre duvarına bitişik vaziyette, kuzey-güney doğrultuda boyuna dikdörtgen bir oturma alanına sahiptir. Mekân taksimatı bakımından odalar, binanın kuzey ve doğu kenarları boyunca "L" biçiminde sıralanır. Kuzeydoğu köşedeki oda diğerlerine göre daha büyüktür. Odalar dikdörtgen planlı bir sofaya pencere ve kapı açıklığı ile bağlantılıdır. Sofa bölümünde *dubbât (bekçiler)* ibaresi yazılıdır. Bu ifadeden binanın hem hademelere hem de bekçilere tahsis edileceği anlaşılır.

Odaların parseli de çevreleyen kuzey duvarında bir açıklığı yoktur, batı duvarına ise iki pencere açılmıştır. Doğru cephesinde her bir oda için ikişer pencere

düşünülmüş; ayrıca sofanın doğusunda kalan odanın güney cephesine de iki pencere daha tasarlanmıştır.

Çizim 2:

Söz konusu çizim, aynı mahalle, mevki ve kilise adı bilgileri kaydedilerek yukarıda tarif edilen parseli tanımlamakla birlikte, bazı farklılıklara sahiptir.

Çizimde, yukarıda tarif edilen kilisenin oturma alanına, farklı mimari özellikler arz eden ve daha küçük görünen bir başka kilise planı yerleştirilmiş; parselin güney kenarı boyunca ve doğudaki kabristanların çevresine dar bir kuşak halinde bahçe alanları işlenmiştir. Ayrıca kilise binasının kuzeybatısı ile parselin güneybatı köşesine de birer bahçe yeri ayrılmıştır. Bahçe olarak belirlenen alanlar turkuvaz renkte benektir. Parselin tamamı kuşatma duvarı ile sınırlıdır. Çevre duvarındaki kapılar, kabristan *hademelîği*ne mahsus mekânlar, kabristanların yeri ve parsel çevresindeki yol ile bahçe ve kesiklerin konumları önceki çizimle uyumludur. Ancak bu çizimde, hademelere ait binada üstleri yazılı oda sayısı üçtür; bu durum üst yazıda belirtilen *üç bab oda* ifadesiyle örtüşür. Buna karşılık bir önceki çizimde görülen mekân bölümlenmesi tekrarlanmış; başka bir deyişle bina dört oda olacak biçimde çizilmiştir.

Kilise, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen biçiminde tek neflidir. Doğu tarafa cephe aksından yarım daire biçiminde taşınmış apsisi; örtü sistemi için de büyükçe bir kubbe yapılacağı öngörülmektedir. Kubbenin ortasında daire içinde altıgen çizilidir. Bunun aydınlık fenerine ait bir çizim çabası olduğu bir sonraki (Çizim 3) projeden anlaşılır.

Kilisenin batı cephe ortasında ana kapı, güney cephenin doğu tarafında ise görevlilerin kullanabileceği daha küçük bir kapı vardır. Güney ve kuzey cephelerde ikişer mazgal pencere; apsisde de küçük bir pencere görülür.

Kilisenin iç mekânı bölüntüsüz bir hacimdir. Naosun batı tarafında kuzey ve güney duvarlara karşılıklı olarak bitişirilen ve konsol gibi izdüşüm yapan detaylar vardır. Bunlar kemerle ilişkilendirilebilecek detaylar mı, yoksa mahfil gibi bölümlerin hazırlığı mı, anlaşılması güçtür.

Naos ile bema ayrımını vurgulamak üzere kilisenin zemini doğu tarafta üç basamak halinde yükseltilmiş gibidir. Basamakların orta kısmı yarım daire biçimindedir. Bu bölümde üzerine kapı ve pencere açıklıkları işlenmiş bir ikonostasis izlenimi veren çizgiler dikkati çeker. Apsisin her iki yanına sembolik birer pastophorium nişi yapılmış; bemanın kuzey duvarına ise doğudaki daha büyük olmak üzere iki niş daha konmuştur.

Çizim 3:

Bu pafta, Çizim 2'de sunulan mimari projedeki kilise ve hademe binası ile çevre duvarlarının cephe ve örtü sistemini yansıtır. Dolayısıyla aynı projenin parçaları olması münasebetiyle, kabristanlar, bahçeler ve kesikler bir önceki çizimle aynı düzendedir. Bu proje, bilhassa kilisenin birden fazla cephesini ve hatta örtü sistemini tek çizimle ve genel hatlarıyla sunmaktadır.

Çizimin altında sağda ölçek cetveli, solda ise üstteki Rumi olarak 29 Eylül 1310 (M.11 Ekim 1894), alttaki ise 1 Teşrinievvel 1310 (M.13 Ekim 1894) tarihleri ile yaklaşık aynı bilgileri veren iki tasdik notu ve iki mühür yer alır. Buradaki ifadelerde Kula Kuzguncuk Mahallesi, Harım Arası mevkiinde müceddeden inşa olunacak kilise, kabristan ve üç bab odanın işlendiği bu haritanın Kula Belediyesi Mühendisi tarafından tanzim edildiği belirtilir. Mühürlerden üsttekinde *Belediye Meclisi Kaza-i Kula*, alttakinde ise *İdare-i Meclis-i Kaza-i Kula* yazılıdır. Kilisenin adı güney cephenin hemen altına Aya Hiratabos olarak yazılmıştır.

Parsele irtibatı sağlayan basık kemerli kapı açıklıklarına üstte üçgen oluşturan parmaklıklı kanatlar takılıdır. Kapının güneyinde uzanan bahçe duvarı üstünde de benzer form meydana getiren parmaklıklar vardır.

Hademe binasının örtü sistemi kırma çatıdır.

Kilisenin batı ve güney cepheleri tek çizimde görülür. Duvar yüzeylerinin alt kısmı gri renkte yatay bir kuşakla vurgulanmıştır. Güney cephedeki pencereler yarım daire biçiminde kemerlidir. Malzemesi bakımından sövelerde ve kemerde taş kullanılacağına işaret eden bloklar detaylandırılmış; ayrıca kemeri meydana getiren taşlar iki ayrı renkte işlenmiştir. Pencereler taşıntılı birer denizliğe sahiptir. Cephe, üstte profilli bir saçak frizi ile sınırlanır.

Simetrik düzendeki batı cephe sahip olduğu dekoratif özellikleri ve yükselici karakteriyle öne çıkar. Burada dikkati çeken husus, plan çiziminde naosun ortasında yer alan kubbenin doğrudan cephe üstünde gösterilmesidir.

Alt kat seviyesinde cephenin ortasına basık kemerli bir kapı açıklığı yerleştirilmiştir. Kapı önüne bir çift basamak ya da kapı önü döşemesini çerçeveleyen taş dizisi olabilecek çizgiler konulmuştur. Cephe çatı formuyla uyumlu, profilasyonlu bir saçak frizi ile sonlanır.

Örtü sistemine ait veriler naos ve aydınlık feneri kubbelerinin yarım daire biçimindeki görünüşlerinden ibarettir. Kubbelerin iki yanına saçak frizi ile benzer

tarzda taşınılı frizler yapılmıştır. Aydınlik feneri kubbesinin tepesine ise alt kısmı yarım kürevi bir kaide üzerine oturtulmuş büyükçe bir haç yerleştirilmiştir.

2- Aydın Vilayeti Meclis İdaresi'nden Adliye ve Mezahib Nezaret-i Celilesi'ne gönderilen yazı (10 Şubat 1895)¹⁴(Belge 2):

Patrikhane'nin talebine istinaden kaleme alınan yazıda özetle, istekler belirtildikten sonra, inşaatın yapılacağı arazi özellikleri, cemaatin başka kiliselerinin olup olmadığı, kaç hane ve ne kadar nüfusa sahip oldukları, kilisenin inşasında bir sakınca bulunup bulunmadığı, harcanacak tutarın Patrikhane'nin dilekçesindeki miktarla mı sınırlı kalacağı gibi hususlar irdelenmiştir. Devamında kilise inşasıyla ilgili daha önce alınmış kararlara atfen kilisenin inşa edileceği arazinin devlet arazisi olduğu, söz konusu kabristan ile ilgili bundan yirmi beş yıl önce "...*düvar ile ihata olunarak kabristan...*" yapıldığı, fakat o vakit cemaatin kilise yaptırmaya "...*vakit ve hallerinin müsait olmadığı*", Rum cemaatinin beş yüz hane ve üç bin nüfusa havî iki mahallede sakin oldukları ve iki mahallede de birer kiliselerinin bulunduğu belirtilmiş; masrafların İzmir'de yaşayan Kula'lı kişilerce¹⁵ karşılanacağını taahhüt edildiği ve inşaatta bir mahsur olmadığı ifade edilerek *harita*¹⁶ ile birlikte makama sunulmuştur. Yazının altında (H.) 15 Şaban 312/ (R.) 29 Kanunisanı 310 tarihi ve Aydın Valisi ile azâların adları ve mühürleri vardır.

3- Adliye ve Mezahib Nezaret-i Celilesi'nden Sadrazamlığa gönderilen yazı (17 Nisan 1895)¹⁷:

Yazıda özetle, Patrikhane'nin Aydın Vilayeti'ne sunduğu dilekçe ile Vilayet Makamı'nın tahkikatı neticesinde buna verdiği cevaba dair izahata atfen istenilen izin ile ilgili bir sakınca görülmediği belirtilmiş, ilgili yazışmaları ve ekleri beraberinde sunularak emir ve ferman üst makamın takdirine bırakılmıştır. Altta (H.) 22 Şevval 312, (R.) 5 Nisan 311 tarihleri ile *Adliye ve Mezahib Nazım Rıza* adı yazılıdır.

4- Sadrazamlıktan Divan-ı Hümayun'a gönderilen yazı (1 Mayıs 1895)¹⁸ (Belge 3):

Yazıda inşası öngörülen binalar ile ilgili daha önceki yazışmalarda belirtilen hususlar özetlenerek ruhsat izni kapsamında Patrikhane'nin yaptığı başvuru, Aydın

¹⁴ Aydın Vilayeti Meclis İdaresi'nin 424/46 sayılı yazısı BOA, ŞD/2655-23 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

¹⁵ Masrafları karşılayacak kişiler yazının başında *Yavakim* oğlu *Hiratbo* ve *Nikola*, sonunda ise *Hiratbo* ve *Nikola* olarak ifade edilmiştir. Patrikhanenin dilekçesindeki yazılışlar aslına daha uygun olmalıdır.

¹⁶ Çizimler yazıda harita olarak adlandırılmıştır.

¹⁷ Adliye Bakanlığı Mezhepler Dairesi'nin 72 sayılı yazısı BOA, ŞD/2655-23 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

¹⁸ Sadrazamlığın yazısı BOA, ŞD/2655-23 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

Vilayeti'nin tahkikatı sonucu sunduğu mazbata, Adliye Mezahib Nezareti'ne sunulan tezkire Divan-ı Hümayun'a havale edilmiş; kasabada beş yüz hanede üç bin gayrimüslim bulunduğu, ilgili çizim ve eklerdeki kilise, hademe binası ve diğer inşaya dair masrafın daha önceki yazışmalarda belirttiğimiz zatlar tarafından karşılanacağı, bu uygulamada herhangi bir sakınca görülmediği belirtilerek ruhsat tahsisi için emir ve ferman Padişahın takdirine bırakılmıştır. Altta (H.) 6 *Zilkade* 312, (R.) 19 *Nisan* 311 tarihleri ve Divan-ı Hümayun Kalemî yazılı mühür bulunur.

5- Hülâsa-i Evrak (2 Mayıs 1895)¹⁹:

Konu hakkındaki evrak listesini gösteren yazıdır. İlgili ekler şu şekilde sıralanır:

Divan-ı Hümayun Kalemî Müzekkiresi (1 Adet)

Adliye ve Mezahib Nezareti Tezkiresi (1 Adet)

Aydın Vilayeti Meclis İdaresi Mazbatası (1 Adet)

Patrik Tavrî (1 Adet)

Harita (3 Adet)

Yazıda (H.) 7 *Zilkade* 312, (R.) 20 *Nisan* 311 tarihleri bulunur.

6- Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazı (27 Haziran 1895)²⁰ (Belge 4):

Belgenin başında, Patrikhane isteklerinin Divan-ı Hümayun'da görüşüldüğü, bir karar verilmeden önce bu hususta Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'nce bir müzakere yapılması istendiği, bu sebeple Divan-ı Hümayunca bir müzekkere hazırlatarak, ekine Aydın Vilayeti'nin mazbatasını ile Adliye ve Mezahib Nezareti'nin tezkiresinin konulduğu bilgisi verilir. Belgenin devamında Patrikhane taleplerinin uygulanmasında bir mahsur görülmediğini belirten Aydın Vilayeti'nin mazbatasını özetlendikten sonra ilgili dairenin konu hakkındaki görüşü şu şekilde aktarılmıştır:

Vaktiyle Trabzon'da, Rum kabristanına "...defin edilen emvalat için merasim-i mezhebiye icrası"ni kolaylaştırmak adına bir kilise inşasına dair talep edilen ruhsat için 7 Eylül 1892 tarihli yazıda belirtildiği gibi, ölümler için merasimlerin mahallelerdeki kiliselerde icra edildiği ve her kabristanda bir kilisenin bulunmadığı, dolayısıyla böyle bir ihtiyacın gerekli olmadığı ifade edilmiştir. Buna bağlı olarak Kula'da da iki

¹⁹ Evrak bilgisini kaydeden yazı Dersaadet 15/789 sayısı ile BOA, ŞD/2655-23 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

²⁰ Belge İ.AZN-17-3 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

mahallede sakin cemaatin her iki mahallesinde de birer kilisesi olduğu vurgulanarak ilgili talebin bir gerekçeye dayanmadığı ve böyle bir kilisenin inşa edilmesine "...mahal görülemediğinin" Adliye ve Mezahib Nezareti Celilesi'ne tebliğ ve mahalline bilgi verilmesi için Dâhiliye Nezareti'ne havale edildiği yazılıdır. Üstte 949 sayısı, altta (H.) 4 Muharrem 313, (R.) 15 Haziran 311 tarihleri ve Dâhiliye Dairesi Reisi ile azaların adları ve mühürleri vardır.

7- Ekinde *Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesi Mazbatası Bulunan Belge (8 Temmuz 1895)*²¹:

Belgede mazbatanın içeriği "*Kula kasabasında Rum cemaatine mahsus kabristan derununa müceddeden inşası istenilen kilise için mezuniyet itasına mahal görülemediğinden beyanına dair*" şeklinde özetlenerek, 949 numaralı bu mazbatanın ekte sunulduğu belirtilmiştir. Belgede (H.) 15 Muharrem 313 tarihi vardır.

8- *Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesi Mazbatasının Adliye ve Mezahib Nezaret-i Celilesi'ne gönderildiğine dair Evrak Müdüriyeti Belgesi (31 Temmuz 1895)*²² :

Yazıda Adliye ve Mezahib Nezaret-i Celilesi'ne bildirilen mazbatanın özetle içeriği ve evrak bilgisi belirtilmiştir. Sağ üstte (H.) 8 Safer 313, (R.) 18 Temmuz 311 tarihleri bulunur.

9- *Adliye Mezahib Nezaret-i Celilesi'nden Sadrazamlığa gönderilen yazı (15 Ağustos 1895)*²³ (Belge 5):

Yazıda Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'nin olumsuz görüş bildiren mazbatası özetlendikten sonra, gayrimüslim cemaatin ihtiyaçlarına dair daha önce alınmış bir karara atf yapılarak, kilise inşası için devletçe bir masraf olunmayacağı, ruhsat verilmesinin İslahât Fermanı usullerine aykırı olmadığı, mahalli idaresi tarafından da bir mahsur görülmediği beyan edilerek *arz-ı mütealaya* mahal olmadığı, yani inşaatta bir sakinca bulunmadığı belirtilmiş, ancak karar üst makamın takdirine bırakılmıştır. Sağ üstte 353 sayısı, altta (H.) 24 Safer 313, (R.) 3 Ağustos 311 tarihleri ve *Adliye ve Mezahib Nazarı* ibaresi vardır.

Konuyla ilgili olarak bir de Kasım 1895 tarihli Evrak Katipliği kayıt belgesi vardır²⁴.

²¹ İlgili yazı Dersaadet 15/789 sayılı olup BOA, ŞD/2655-23 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

²² Belge BEO 662-49639 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

²³ Belge İ.AZN-17-3 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

²⁴ Belgede dosya ile ilgili giden bazı yazıların sayı ve tarih bilgisi bulunur. Bunlar: Ortada *Divan-ı Hümayun'a*, (H.) 15 Cemazıyelevvel 313 (M. 3 Kasım 1895), 1092; sol altta *Adliye ve Mezahib* 3, (H.) 9 Cemazıyelevvel 313 (M. 27 Kasım 1895); sol üstte *Emr-i Ali'si*, (H.) 4 Cemazıyelahir 313'de (M. 22 Kasım

10-Divan-ı Hümayun Kararı (17 Kasım 1895)²⁵:

Belgenin sol üstüne düşülen notta, öncelikle mevzuata göre konunun Şura-yı Devlet'çe ve Mezahib Nezaret-i Celilesi'nce tetkiki istendiği belirtilmiştir. Tarih (H.) 12 Muharrem 313 (M. 5 Temmuz 1895)²⁶.

Belgede ayrı bölümler halinde iki karar vardır.

Üstte, Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesi konu hakkındaki görüşünü tekrarlamış, Trabzon'daki benzer talep için verilen kararla uyumlu bir karar verilmesi²⁷ istenip takdir üst makama bırakılmıştır. Yazının bitiminde (H.) 27 Muharrem 313, (R.) 8 Temmuz 311 (M.20 Temmuz 1895) tarihi ile Şura-yı Devlet Dâhiliye Reisi ve azaların mühürleri vardır.

Altta bölüm, konu hakkında Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'nin mazbatası ile Adliye ve Mezahib Nezaret-i Celilesi'nin tezkiresinde belirtilen karşıt görüşleri zikrederek son sözü Padişaha bırakan bir karardır. Kararın altında (H.) 29 Cemaziyelvel 313, (R.) 5 Teşrinisani 311 (M.17 Kasım 1895) tarihleri ile Sadrazam ve Divan-ı Hümayun üyelerinin²⁸ adları ve mühürleri bulunur.

11-Sadrazamdan Padişaha sunulan yazı (17 Kasım 1895)²⁹ (Belge 6):

Belgede konu ile ilgili Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'nin mazbatası ile Adliye ve Mezahib Nezaret-i Celilesi'nin tezkiresi Padişaha arz edilmiş ve karar takdirine bırakılmıştır. Altta (R.) 5 Teşrinisani 311, (H.) 29 Cemaziyelvel 313 tarihi ve Sadrazam yazısı yer alır.

Bunun altında başkatip tarafından konu hakkındaki kararın Padişah iradesine bırakıldığı kaleme alınmıştır. Altta (H.) 2 Cemaziyelahir 1313, (R.) 7 Teşrinisani 1311, (M.19 Kasım 1895) tarihi ile Başkatip yazılıdır.

12- Evrak Defteri Sayfası (2 Aralık 1895)³⁰:

Bu yazıda Padişahın konuyla ilgili bir karar verdiği ve bunun icrası için Adliye

1895); sağda Adliye ve Mezahib Nezaretine buyuruldu (H.) 16 Cemaziyelahir 313 (M. 4 Kasım 1895) 53282 ibareleridir.

²⁵ Belge İ.AZN-17-3 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

²⁶ Yazının orta kısmında 949 sağda ise 1236 sayısı dikkati çekmektedir.

²⁷ Buradaki "...Trabzon hakkındaki karar-ı esasıye tefik muamele olmasına karar verilmesi..." ibaresinden Trabzon'da Rum kabristanına inşa edilmesi istenen kiliseye izin verilmediği anlaşılmaktadır.

²⁸ Toplantıya Sadrazam, Şeyhülislam, Meclis-i Mülkiye Memuru, Adliye Nazırı, Serasker, Bahriye Nazırı, Şura-yı Devlet Reisi, Hariciye Nazırı, Dâhiliye Nazırı, Tophane-i Amire Müşiri, Evkaf-ı Hümayun Nazırı, Maarif Nazırı, Sadaret Müsteşarı, Maliye Nazırı katılmıştır.

²⁹ Belge İ.AZN-17-3 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Aynı yazı BEO 711-53282 numarada da kayıtlıdır.

³⁰ Belge BEO 711 -53282 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

ve Mezahib Nezareti'ne, gereği için ise Dâhiliye Nezareti'ne buyurulduğu ifade edilir. Sağ üstte (R.) 20 *Teşrinisani* 311, (H.) 15 *Cemaziyelahir* 313.

Belgelerin bütünü göz önüne alındığında ilgili süreç şu şekilde değerlendirilebilir. Patrikhane tarafından *Adliye ve Mezahib Nezareti Celilesi*'ne isteklerinin dile getirildiği yazı gönderilmiş; *Adliye ve Mezahib Nezareti Celilesi* bu hususta önce Aydın Valiliği İdare Meclisi tarafından bir tahkikat yapılmasını istemiştir. Tahkikat sonucunda isteklerin uygulanmasında bir sakınca görülmediği Bakanlığa iletilmiş; böylece Bakanlık ve Sadrazamlık makamlarınca da isteklerin Divan-ı Hümayun'a havale edilmesinde bir mahsur görülmemiştir. Divan-ı Hümayun talebin Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesi ile Adliye ve Mezahib Nezareti'nce müzakere edilmesini istemiştir.

İlgili çalışmalar neticesinde iki kurum da karşıt görüş bildirmiştir.

Adliye ve Mezahib Nezareti, kilise için hazineden bir masraf olunmayacağını, Rum cemaatin ihtiyaçlarına dair alınmış karara ve İslahât Fermanı'na atfen ruhsat verilmesinin usullere aykırı olmadığını, mahalli idaresi tarafından da bir mahsur görülmediğini beyan eder.

Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesi ise, mevta için merasimlerin mahallelerdeki kiliselerde icra edildiğini, her kabristanda bir kilise olmadığını, Kula'da iki mahallede yerleşmiş cemaatin iki mahallede de birer kilisesi bulunduğunu vurgulayarak Patrikhane'nin isteğinin bir gerekçeye dayanmadığını, kilisenin inşa edilmesine lüzum olmadığını ifade eder. Ayrıca Trabzon'daki bir Rum kabristanında aynı amaçla bir kilise inşa edilmek istendiğini, bu hususta 7 Eylül 1892 tarihli mazbatalarıyla daha önce de benzer görüşlerinin sunulduğunu belirtir.

Divan-ı Hümayun toplantısında olumlu ya da olumsuz bir karar alınmadan iki ayrı görüş Padişaha sunulur ve son karar onun iradesine bırakılır.

İzin talebiyle ilgili Padişahın bir karar verdiğini 12 numaralı belgeden anlıyoruz; fakat kararın ne yönde alındığını şimdilik belgeleyemiyoruz. Bununla birlikte, Padişahın takdirinin ne yönde olabileceği, Divan-ı Hümayun toplantısında kayda geçen Şura-yı Devlet kararından anlaşılabilir. Yazıda "...*Trabzon hakkındaki karar-ı esasiye tevfik muamele olmasına karar verilmesi...*" ibaresi dikkati çekmektedir. Burada Kula'daki kabristana inşa edilecek kilise için, Trabzon'da alınan kararın emsal teşkil etmesi gerektiği, bir başka ifadeyle alınacak kararların birbiriyle uyumlu ve tutarlı olmasının altı çizilmiştir. Bu ifadeden de anlaşılmaktadır ki Padişah Trabzon'da aynı amaçla inşa edilecek kiliseye ruhsat vermemiştir. Gerek Kula'nın

sözlü tarihinden ve böyle bir mimari dokunun günümüze hiç ulaşmamasından gerekse emsal karardan dolayı Padişahın bu inşaata onay vermediğini söyleyebiliriz.

Patrikhane'nin 11 Aralık 1893 tarihli müracaatı ile başlayan sürecin en geç 2 Aralık 1895'te karara bağlandığı, başka bir deyişle konunun yaklaşık iki yılda sonuçlandığı anlaşılmaktadır.

Belgelerde Kula'daki Rum cemaati hakkında nüfus, hane, kilise sayısını içeren bilgiler yer alır. Bu bilgilere göre anılan dönemde Kula'da yaklaşık beş yüz hanede üç bin nüfus mevcuttur. Bunların iki mahallede yoğunlaştıkları ve her iki mahallede de birer kiliseleri olduğundan bahsedilir. Bu kiliselerden birisi Meryem Ana Kilisesi, diğeri ise Aya Yorgi Kilisesi olmalıdır. Bununla birlikte Kula'da bazı yayınlarda da sözü edilen³¹ ve halk arasında bilinen üçüncü bir kilise vardır; ancak bulunduğu yer dışında gerek tarihi gerekse mimarisi hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Yazımızda tanıttığımız belgelerde, 1895'te Kula'da iki kilisenin varlığından bahsedilmesi üçüncü kilisenin o tarihlerde mevcut olmadığını gösterir³².

Çizimlerde Kuzguncuk Mahallesi Harım Arası olarak nitelenen mevkinin sınırlarını bugünkü Kula kentinin fiziki dokusu içinde tam olarak belirlemek güçtür. Buna karşılık eskiden Kuzguncuk Mahallesi olan ve fakat savaştan sonra değiştirilen adıyla Zaferiye Mahallesi sınırları dâhilinde kalan, halk arasında halen *Harım* veya *Harım Meydanı* olarak adlandırılan bir mevkii bulunur. Burada vaktiyle Rum cemaatin yoğun olarak yerleştiği belgelerimizden de bilinmektedir. Bu mevkinin güney ucunda kitabesine göre 25 Mart 1837'de inşa edilen³³ ve yakın zamanlarda restorasyonu yapılan Meryem Ana Kilisesi yer alır.

Bu kilisenin doğu tarafında bulunan bazı mezar taşlarından ve halkın hafızasına dayanan söylemlerden, vaktiyle burada bir kabristan olduğu bilinmektedir. Ayrıca, güneybatıda biraz da kiliseye doğru yaklaşan bir ev bulunmaktadır. Bu evin parseli Çizim 2 ve Çizim 3'te belirtilen ve bahçe alanı olarak ayrılan saha ile benzerlik gösterir. Bu haliyle Meryem Ana Kilisesi'nin bulunduğu parsel, çizimlerde yer alan parselle ortak özellikler taşır. Bundan dolayı çizimlerdeki yapının Meryem Ana Kilisesi'nin bulunduğu parselde inşa edilebileceği

³¹ Bkz., Ela Çil, "Kula Tarihsel Kentinin Yirminci Yüzyıldaki Fiziksel Dönüşümünün Mekân Dizim Yöntemiyle İncelenmesi", *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, No.2, (2008), s. 283-293.

³² Şemseddin Sami'nin 1898'de yayınlanmış *Kâmûsü'l- A'lâm* kitabının Kula maddesinde de sadece iki kiliseden bahsedilir. Ayrıntılı bilgiler için bkz., Şemseddin Samii, *Kâmûsü'l- A'lâm*, C.5, İstanbul 1314, s. 3766-3767.

³³ Kilise hakkında bkz., Fügen İltar, "Koron(a)mayan Bir Kültür Varlığımız: Kula-Meryem Ana (Theotoku) Kilisesi ve Ahşap Kapısı", *Günışığında Anadolu Cevdet Bayburtluoğlu için Yazılar, Daylight in Anatolia Essays in Honour of Cevdet Bayburtluoğlu*, (Ed: C. Özgünel-O.Bingöl-V.İdil, vd.), (2001), s. 139-155.

akla gelse de, hem arazinin iki kilise inşası için yetersiz kalmasından hem de parsel çevresinde 19. yüzyılda yapıldığı belli olan evlerden dolayı bu mümkün gözükmemektedir.

Meryem Ana Kilisesi'nin kuzeyinde eski kent dokusuna göre büyükçe sayılabilecek *Harım Meydanı* uzanır. Meydanın kuzey tarafında bir-iki ev sırasından sonra da bugün *Karataş* diye anılan, çizimlerde ise *Yanık Taş* olarak ifade edilen volkanik arazi vardır. İnşa edilecek kilise yerinin ve dolayısıyla o gün için mevcut olan mezarlığın bu civarda bulunması beklenir. Ne var ki mezarlıktan günümüze bir iz kalmamıştır.

Çizimdeki parsel, doğu ve kuzey taraflarda *yanık taş nam mevkü*, diğer kısımlarda ise *bahçe* ve *kesikler ile* çevrelenerek kentin mimari unsurlarından arındırılmış bir görüntü sunar.

Söz konusu projeler, çizimlerin üzerine düşülen notlarda *harita*, Patrikhane'nin yazısında ise *kilise resmi* olarak adlandırılır.

Patrikhane'nin yazısı, ekinde kiliseye dair projenin sunulduğu belirtilerek 11 Aralık 1893 tarihinde kaleme alındığı halde, çizimler üzerinde 26 Kasım 1894 (Çizim 1) ve 11 Ekim 1894 (Çizim 3) tarihleri vardır. İşte bu tarih farkının sebebini şimdilik tam olarak çözemsek de, çizimlerin üstündeki tarihlerin, sonradan yapılan tahkikat sırasında yerel idarelerce incelendiği ve konu hakkında görüş bildirildiği sırada düşüldüğü, bir nevi onay zamanını gösterdiği söylenebilir. Başka bir deyişle ilk olarak Patrikhane tarafından hazırlatılan çizimler, tahkikat sırasında yerel yönetimlerce onaylanmış olmalıdır.

Çizimlerin hepsinde kilisenin adı *Hiratobos* olarak yazılıdır. Buna karşın yazışmalarda kilise adından bahsedilmez. Fakat Patrikhane'nin dilekçesinde yapılacak inşaatın masrafını karşılayacaklardan *Hiralambo*'nun diğer yazılarda *Hiratbo*, *Hiratabo* gibi değişik türde yazılması, kilise adında da bir yazım veya ifade hatası olabileceğini düşündürür. Zirâ kiliseler azizlik mertebesine yükselenler adına yapılmaktadır. *Hiratobos* adında böyle bir aziz olduğuna dair elde bilgi bulunmadığına göre, bu isme en yakın aziz adı *Hiralambo*'dur³⁴. Dolayısıyla, yeni kanıtlar bulununcaya kadar kilisenin bu azize atfen adlandırılacağı varsayılabilir.

İnşa edilmesi tasarlanan kilise, plan, cephe ve dekoratif özellikleri dikkate alındığında 19. yüzyıl sonu kilise beğenisini ve üslubunu açıkça yansıtan niteliktedir. Bu dönemde üç nefli ve kubbeli bazilikalar ile tek nefli, kubbe ve tonozla örtülü

³⁴ Belki de bir tesadüf eseri olarak kilisenin inşa masraflarını karşılayacak kişilerden birinin adı da *Hiralambo*'dur.

bölüntüsüz bir iç mekâna sahip eserler ağırlıklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Mimaride simetriyi esas alan bu tarz binalar, genellikle inşa edildikleri bölgenin yerel malzemesini ve tekniğini gösterirler. Bugün Kula'da mevcut Meryem Ana Kilisesi'nde uygulandığı gibi bazen bağdadi tekniğinde inşa edilen tonozlu örtü sistemleri, Kapadokya bölgesinde kesme taş malzemeye, sık aralıklı takviye kemerleriyle desteklenmiş masif tonozlara, kubbelere dönüşebilmektedir. İnşa edilmesi düşünülen kilise, planı bakımından bu kriterlere uymaktadır. Boyuna dikdörtgen biçiminde tek nefli, iç mekâna hakim kubbesiyle benzerlerini çok farklı yerlerde bulmak mümkündür. Kayseri Surp İstepanoz (Evkere/Efkere) Kilisesi³⁵ (1871) ile Aksaray Güzelyurt Analipsis (Yüksek) Kilisesi³⁶ (1894) sadece plan ve örtü sistemi bakımından benzemekle kalmaz; aynı zamanda batı cephede esas olarak belirlemekle birlikte, cephe düzenlemesi ve neoklasik bir üslupta yorumlanabilecek estetik anlayışı ile de ortak zevkler taşımaktadır.

19. yüzyıl sonunda Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu siyasi durum çerçevesinde yapılan reformlar, memleket dâhilinde yaşayan gayrimüslimlere ve diğer zümrelere verilmiş haklar, sadece Batı Anadolu'da değil, başta Anadolu olmak üzere bütün Osmanlı topraklarında yankı uyandırmış; bu kapsamda anılan dönem içerisinde çok sayıda kilise inşa edilmiştir. Kula'da kabristan yanında inşası istenen kilise ise "...mevtaya dua okumaya mahsus", "...yalnız mevta zuhurunda ayin-i ruhani icrası için..."³⁷ tasarlanmış, fakat proje aşamasında kalmıştır.

Yazışmalarda mahalli idarelerce onaylanan projelerin biçimi, boyutu, yeri ve düzeni ile ilgili bir tartışmanın bulunmadığı, asıl olarak böyle bir ibadethaneye ihtiyacın olup olmadığı üstünde durulduğu dikkati çeker. Bilinen bir husus olmakla birlikte burada tekrar etmekte bir sakınca yoktur. Yazışmalar en alt makamdan Padişaha kadar hiyerarşik bir düzen içinde ve son derece titiz bir şekilde yürütülmüş; her kurum bir üst makama ve nihai olarak karar Padişahın takdirine bırakılsa bile görüşler gerekçeli bir şekilde açık ve serbest bir irade ile ifade edilmiştir.

Kilise inşaatı için nüfus, hane ve diğer kiliselerin sayısının araştırılması ihtiyacı karşılayacak kadar kilise inşasına izin verildiği yönünde izlenim uyandırır. Bu türden

³⁵ F. İter, "Kayseri'de XIX. Yüzyıldan İki Kilise", *Anadolu (Anatolia) Akurgal'a Armağan, Festschrift Akurgal*, XXII, 1981/1983, (1989), s. 363; G. Sağır, "Kayseri'de Osmanlı Döneminde İnşa Edilmiş Bir Grup Ermeni Kilisesi II", *Türk Arkeoloji ve Etnoğrafya Dergisi*, Yıl 2005, S. 5, (2005), s. 31-32.

³⁶ S.Sunay, "Aksaray Güzelyurt Manastır ve Kilise Binaları Hakkında Bir Mimari Değerlendirme" (Editör: Yrd.Doç.Dr. Adem Öger), *1.Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 7, (2012), s.207-230.

³⁷ Aydın Vilayeti Meclis İdaresi tarafından Adliye ve Mezahib Nezareti'ne gönderilen yazıda kilisenin inşa gerekçesi bu ifadelerle belirtilmiştir.

izin talepleri sadece kiliselere has bir durum değildir. Memleketin çeşitli yerlerinde inşa edilecek cami ve mescitlerde, hatta bunların onarımlarında dahi benzer kriterlerin gözetildiği arşiv kayıtlarından öğrenilmektedir³⁸.

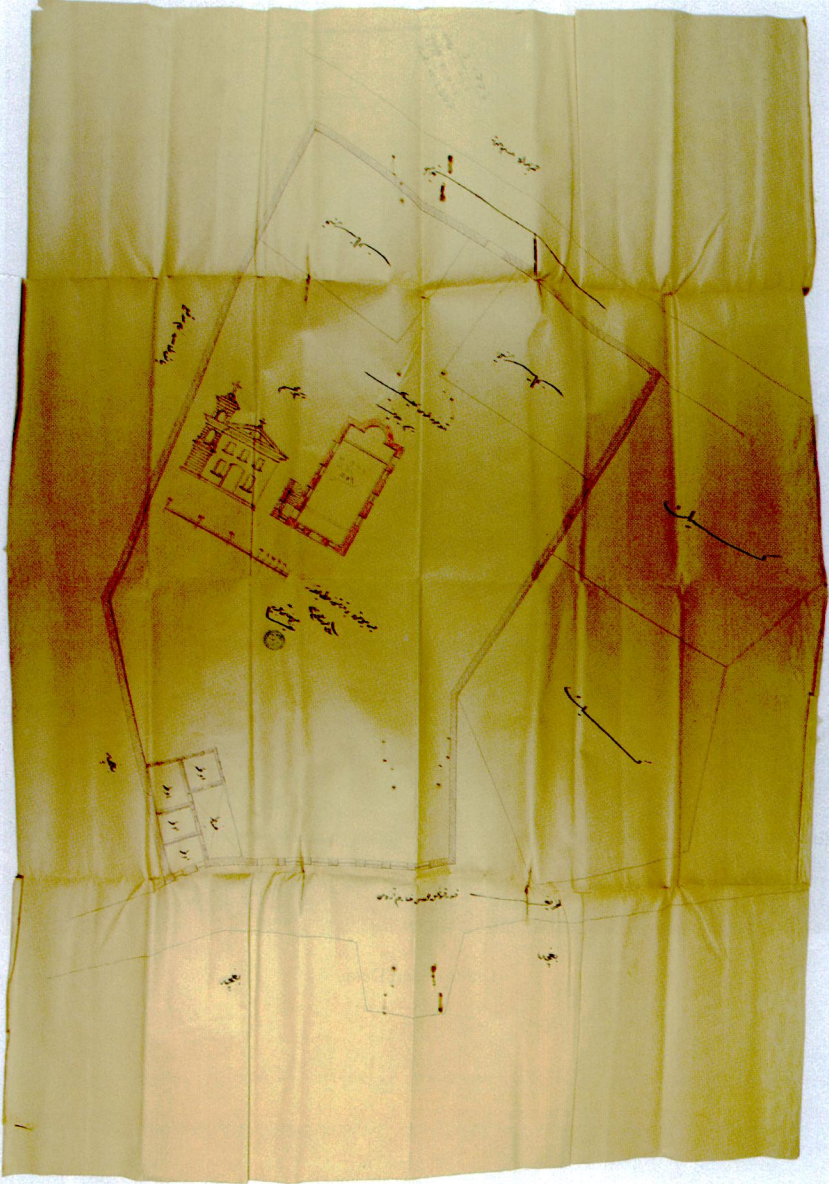
KAYNAKÇA

- Bozer, Rüstem, “Kula’da Türk Devri Mimari Araştırmaları I: Sivil Mimari”, *D.T.C.F. Dergisi*, C. XXXII, s. 1 - 2, (1988), s. 3 – 21.
- Bozer, Rüstem, *Kula Evleri*, Ankara 1988.
- Bozer, Rüstem, *Kula’da Türk Mimarisi*, Ankara 1990.
- Çil, Ela, “Kula Tarihsel Kentinin Yirminci Yüzyıldaki Fiziksel Dönüşümünün Mekân Dizim Yöntemiyle İncelenmesi”, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, No.2, (2008), s. 283-293.
- Dündar, Abdülkadir, *Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII-XIX. Yüzyıl)*, Ankara 2000.
- Dündar, Abdülkadir, “Osmanlılarda Tamir Süreci, Çeşitleri ve Bazı Selçuklu Yapılarındaki Uygulamalar”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*, I. Cilt, 11-13 Ekim 2000, (2001), s. 269-280.
- İlter, Fügen, “Kayseri’de XIX. Yüzyıldan İki Kilise”, *Anadolu (Anatolia) Akurgal’a Armağan, Festschrift Akurgal*, XXII, 1981/1983, (1989), s. 353-373.
- İlter, Fügen, “Korun(a)mayan Bir Kültür Varlığımız: Kula-Meryem Ana (Theotoku) Kilisesi ve Ahşap Kapısı”, *Gümüşğında Anadolu Cevdet Bayburtluoğlu için Yazılar, Daylight in Anatolia Essays in Honour of Cevdet Bayburtluoğlu*, (Ed: C.Özgünel-O.Bingöl-V.İdil, vd.), (2001), s. 139-155.
- Sağır, Güner, “Kayseri’de Osmanlı Döneminde İnşa Edilmiş Bir Grup Ermeni Kilisesi II”, *Türk Arkeoloji ve Etnoğrafya Dergisi*, Yıl 2005, S. 5, (2005), s. 29-44.
- Sönmez, Neslihan, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1997.
- Sunay, Serkan, “Aksaray Güzelyurt Manastır ve Kilise Binaları Hakkında Bir Mimari Değerlendirme” (Editör: Yrd.Doç.Dr. Adem Öger), *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 7, (2012), s. 207-230.

³⁸ Bu konuda bkz., Abdülkadir Dündar, *Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII-XIX. Yüzyıl)*, Ankara 2000.

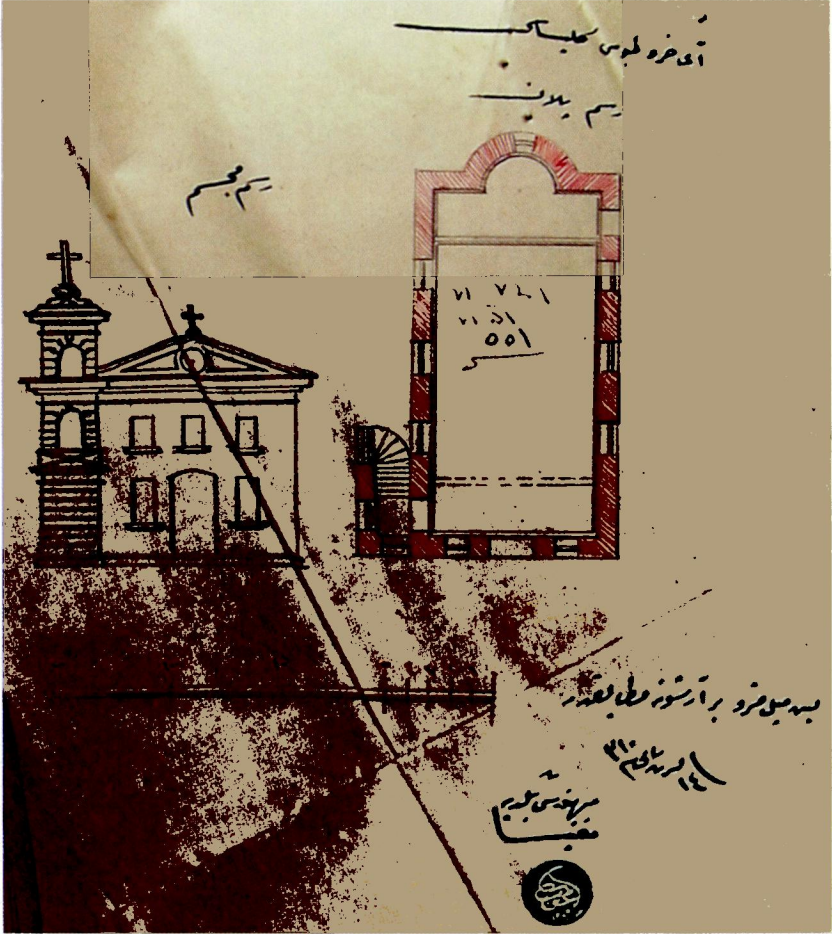
Şemseddin, Sami, *Kāmūsü'l- A'lām*, C.5, İstanbul 1314.

Yücel, Talip, "Kula", *Türk Ansiklopedisi*, C.XXII, (1975), s. 336.

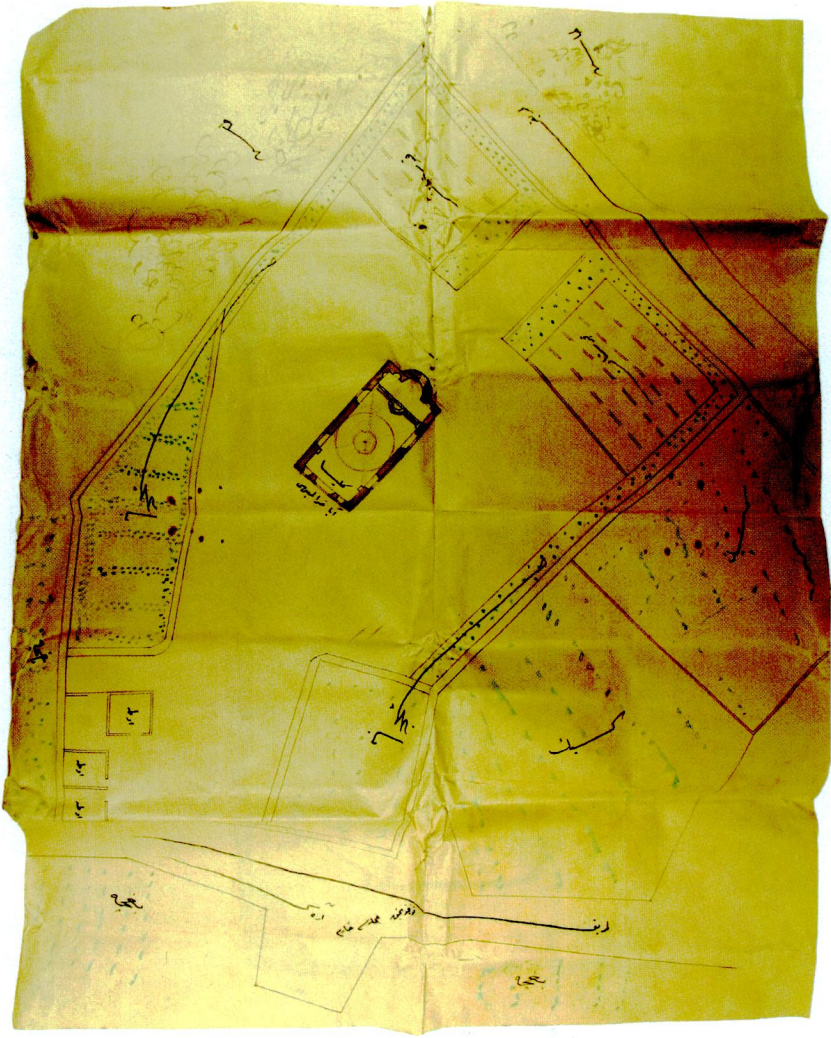


Çizim 1

Rüstem Bozer - Serkan Sunay

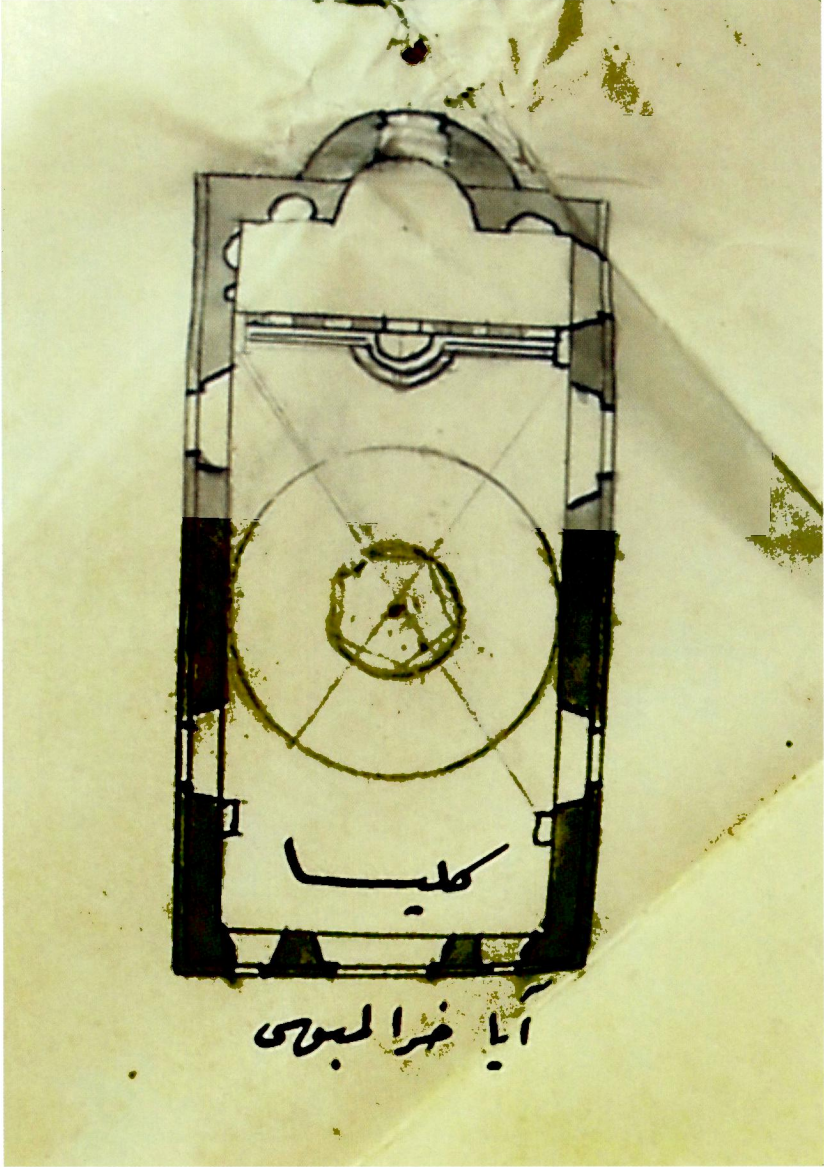


Çizim 1'den Detay

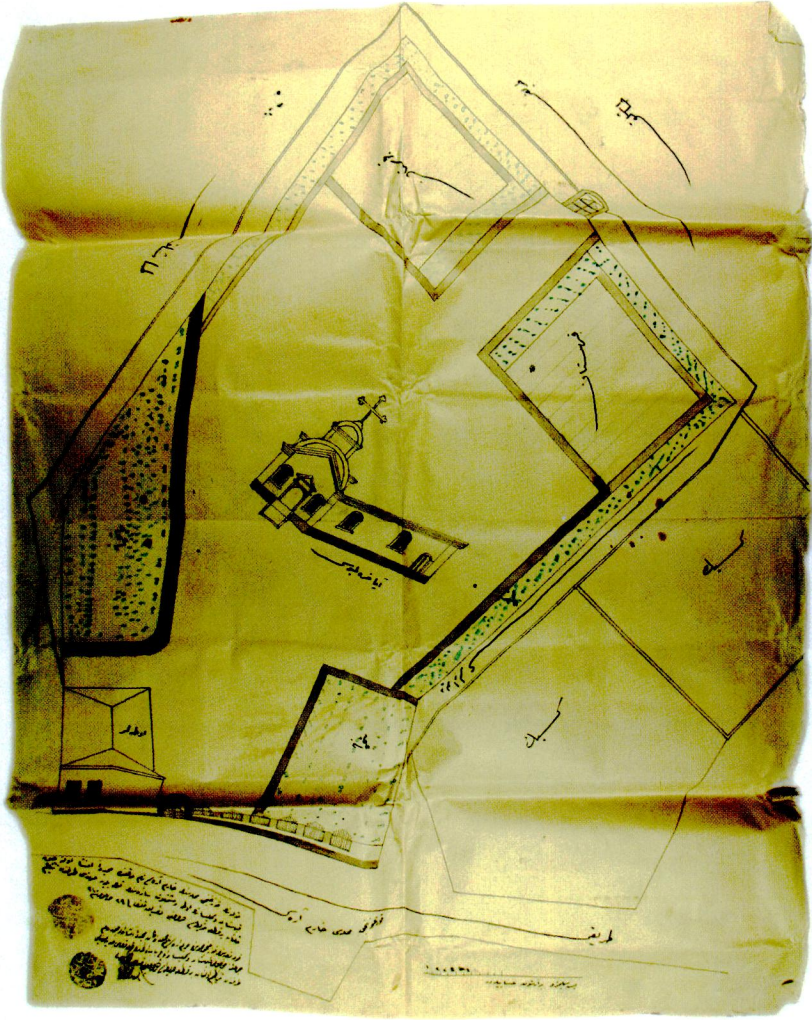


Çizim 2

Rüstem Bozer - Serkan Sunay

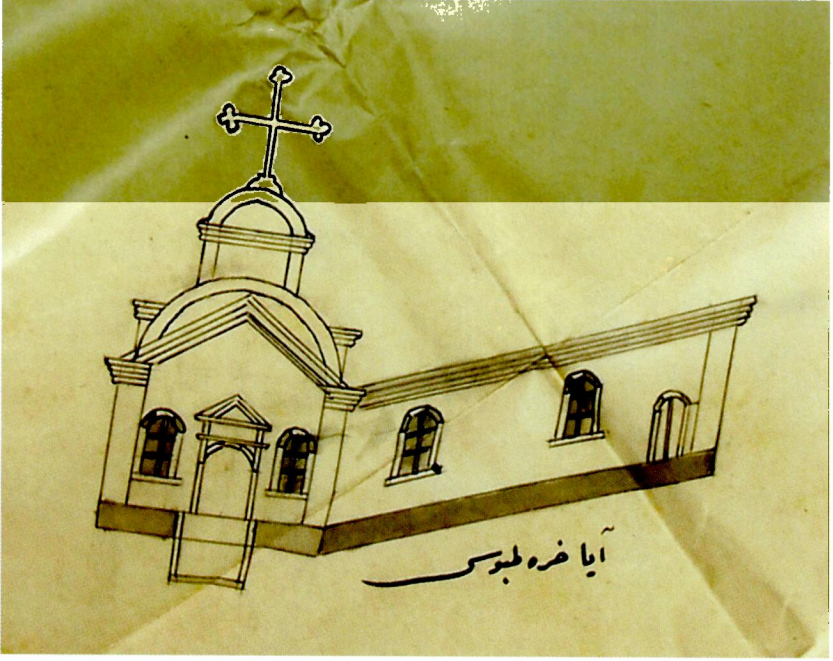


Çizim 2'den Detay



Çizim 3

Rüstem Bozer - Serkan Sunay



Çizim 3'den Detay

۴

عبد و مذهب نعت جبهه



بیتی از کلام
 ایستادگی
 ع
 ۹۷۸

در وقت قدیم
 آیدیه و دولت جبهه را خفته و هاده است با غنای تابع قدر قیامت جماعت جبهه مخصوص قیامت در وقت طلوع آینه بی و درینا ظهور و قدر
 قری را حق اولدین حال آید این ذراع معاری جاسفته کار اولدیه بر باب کجا ابر موناغ بقایای قیامت و وضع مخصوص آیدیه در وقت
 و قیامت خدای پیغمبر و حق اولدین با و انتا و قیامت نگردد دیوارهای قیامت اولدین و عند الحکف اوجیه از حق اولدین قیامت
 تخمیه این معاری انساب قیامت نگردد معتبرانه اهاننده اولدیه بعد تجارت از سرده اقامت آیدیه اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین
 کفر قیامت شود آیدیه جبهه کونده بیانه نگردد کجا رسنگ معانی بیانه ساینده تقسیم و بر باب از قیامت آیدیه رطبه جبهه اعصاب
 معنی اولدین و هم جبهه آیدیه از زمانه بیوشی ناز و استقامت بارده نعت اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین
 اجماع اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین


۱ جماعت اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین اولدین


MUSEUM
 ۲۰۰۰

Belge 1


تاریخ العظمیٰ


قول قدسیں - جماعتی تہذیبی سائنس و رویت طویل اودہ سے دعویٰ اورہ طغوز وقتاً اہی ذلیق اولہ رہد گیزد باب کلیا ابر عظام اموالہ و بعضی
 ابروہ برہی و قریباً خدس ساریجہ اوج باب اولہ ملک انساہل قریباً دیوار قریبہ تقریبہ بعضی طاس حقہ - ہم بلکہ مقلدہ باقرس و قریبہ
 استعا اور ذریعہ سبب ایہہ استعمرو جزایا ابر قفانہ قفیلان حاوی ایہہ درویشہ وارد اہل حقہ اوان سفیرانہ لغوی علیہ و ذلہ حقہ
 تقدیم قفانہ تنکوہ دیوار ہجرت حواد جبر لغو و ریا کفہ قفہ منکوہ وہ بنوہ خازنہ اوجیت تقویں اولویہ ہم و قریبہ سے کورس
 بریادہ وہ باب اولہ ایہہ اہل عظام اموالہ و بعضی تہذیبی علم و ادب باب ہمہ اہل اس انسا رہا اہل کورس و میرزا لیاہ اہل ہجرت
 اوجوشہ لایوہ و برادہ ہجرت طغوزہ تقریبہ و ایضا ابروہ ہم و برکوہ خدوہ اولہ ایہہ اکثر سہ اولہ ایہہ تنکوہ قفہ ہمہ استعا و قریبہ
 اوجوشہ و بعضاہہ و نیز بعضی تہذیبی اہل ہجرت طغوزہ ہمہ و استعا اہل ہجرت اولہ ہمہ تنکوہ مغویانہ تقدیم و ایضا
 تقدیم اولویہ ابروہ ہمہ قفہ ہمہ اہل ہجرت اہل ہجرت





Belge 3

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
مَدَامُ نَبِيٍّ مُحَمَّدٍ

مدرسای جناب مکتب

مدرسه پاکیزه تبریز

قره چشمه - در جماعت مخصوص فرزندان درویش - آشنایان - حضرت علی - روح باطنیکند به آشتی اولاد که مقدسه سجد بر سر همه و شکر حاجیه در طوره و آریه
مذکره و دیگران می باشد اولاد برادر بر کسانیک ، هفتاد و یکم و با دوستی همه سحر کوچکی نموده گردان دولت زخمی زده شده تنظیم و تقسیم اولاد در مطهرت آریه
چون پیش از این سید مدرسه نظر معتمدان که از ماه همه در باغی آفریننده در او شکر و شکره نایب در آن روز قریبی نمودن شکر در سر جناب همه در نظر معتمدان
معتمدان که حاجیه اولاد جماعات غیره بر بر معتمدان که با احتیاج آشنایان و یکم و هفتاد و یکم و با دوستی همه سجد بر سر همه و شکر حاجیه در طوره و آریه
و دیگر بزرگان مطهرت حکیم اولادین حاله - حضرت اعظم صلوات فریاد آریه می باشد در کسای شکره آشنایان معتمد اولادین رضی اولادیه که معتمد معتمد
معتمدان به پیش معتمدان شکر مقدسه همه معتمدان اولادینک همه و با این معتمدان شکر اعاده و تقسیم همه اولادیه و با این معتمدان معتمدان معتمدان معتمدان

درود بر معتمدان
ع

